

מזווית נוספת

על דעת המערכת אנו פותחים בזה את המדור 'מזווית נוספת', הכולל תגובות על דברים שפורסמו בכרכים קודמים של עיונים בתקומת ישראל. הכוונה במדור זה היא להיענות לשני צרכים: האחד – לטפח את האופי הדיאלוגי של תהליך המחקר; והשני – לאפשר למי שנמתחה עליו ביקורת במאסף שלנו להגיב עליה. אין בכוונתנו לאפשר תגובה על תגובה מעל דפי עיונים בתקומת ישראל. מי שירצה להמשיך בפולמוס חזקה עליו שימצא לעצמו במה מתאימה אחרת. העורך גוזר על עצמו שלא להגיב על הסרונות נגדו כעורך.

על 'פלישת צבאות ערב' בעיני המודיעין

אלחנן אורן

למאמרו של יואב גלבר, 'על פלישת צבאות ערב ב-15 במאי 1948',
בעיונים בתקומת ישראל, 3

במאמר רבי-היקף גולל פרופ' גלבר מה שידעו ומה שלא ידעו בישראל בשעת-מעשה על הפלישה הבין-ערבית במלחמת העצמאות. אגב, שם המאמר עשוי להטעות, כי הוא עוסק פחות בפלישה ובעצירתה ויותר בתמונה הבלתי-ברורה של הפלישה בעיני גופי המודיעין שלנו, לפני שסיגלו לעצמם תורת מודיעין כפי שנדרשה לקבלת מידע עדכני על סדר-הכוחות של צבאות-האויב ועל התכניות, המערכים והמהלכים של העוצבות והיחידות. בספרו המקיף על שירות-הידיעות (הש"י), שורשי החבצלת, גולל גלבר את יריעת צמיחתו ופעולתו של הש"י עד פרוץ מלחמת העצמאות בסוף 1947. למקרא המאמר אתה מתרשם כאילו לפנינו עוד פרק בכרך הבא על המודיעין במלחמת העצמאות.

חזקה על גלבר שיעמיק חקר בנושא, ויתאר את מאמצייהם של שירותי המודיעין והביון לעמוד בצורכי הכוחות במערכות המגננה והמתקפה ואת תרומתם להישגי צה"ל בהמשך המלחמה.¹

ממה שיש במאמר אתה למד על מה שאין בו: אין תיאור מקיף וברור של הפלישה, ובכלל זה – גיבושה של התכנית, שיבושה מתוך אי-הסכמה בין-ערבית, וכן התכניות

1. מחקר 'מכין' בסוגיה זאת ראה: י' גלבר, 'מערך המודיעין הצבאי', גרעין לצבא עברי סדיר, ירושלים 1986.

והמהלכים של הצבאות, הפועלים במשותף ובנפרד. למשל, גלבר לא הזכיר כלל את התכנית שעיבד הגנרל העיראקי נור אל-דין מחמוד, שמונה למפקד הכוחות הבין-ערביים, ולא דן בשאלה אם וכיצד השפיעה התכנית על מהלכי הפתיחה של הצבאות, וכיצד היא שובשה במהלכי הלגיון הערבי (הירדני), לפקודת המלך עבדאללה, שהוכתר לכאורה למצביא העליון של הצבאות הפולשים. אכן, המפקדה נתגלתה עד-מהרה כפיקציה, הצבאות נטו לפעול בנפרד, אף אם לכאורה אמרו להסתייע אהדדי, כמו הלגיון הערבי וחיל-המשלוח העיראקי.²

כיוון שגלבר לא תיאר למעשה את מהלכי הפלישה בכללותם, הוא הותיר שאלות סתומות, כגון אלה:

- צבא סוריה נערך לפלוש מתוך דרום לבנון, אולם 'ברגע האחרון' חזר לגולן וירד לעמק-הירדן מדרום לכינרת (במאמר, עמ' 59). מדוע חל השינוי בתכנית הסורית?

- אין הסבר למהלך התמוה, לכאורה, של שליפת 'צבא ההצלה' של קאוקג'י ('צבא השחרור' במאמר) ממרכז הארץ, דווקא כאשר הלגיון נזקק לו.³

- גלבר כתב ש'צבא ההצלה' הוא שכבש את מלכיה מידי הגדוד הראשון של הפלמ"ח (במאמר, עמ' 62-63), אולם דומה שלא הביא הוכחה של ממש לדבריו ולהפרכת מחקר של קציני אמ"ן, בו פירטו את חלקו של צבא לבנון בקרב זה.⁴ הערות אלה באו להזכיר את מהלכי הצבאות הערביים שלא נדונו במאמר. אדרבא, בעקבות המאמר ראוי להוסיף ולבדוק אם ובאיזו מידה היתה לתכנית הפלישה השפעה על מהלכים אחרים, ובאיזו מידה השפיעו הערכות-מודיעין שגויות על מהלכי הכוחות הישראליים בחודש הפלישה.

יתר על כן, לא נאמר כמעט דבר להסביר איך בכל זאת עלה בידי כוחות ישראל לעצור את הפולשים, עד כדי כך שכבר בתוך חודש הפלישה נואשו מצביאי ערב מהסיכוי להכריע את ישראל ופנו למטרה האלטרנטיבית של קיצוץ בשטחיה; רק צבא ירדן המשיך לדבוק במגמתו להכריע, במערכה על ירושלים ועל הדרך אליה.

גלבר טען שבמחקר רווחת תמונה מטעה ולא מדויקת (עמ' 62 במאמר). בהקשר זה ציין (בהערה 120 שלו) דברים קצרים על תכנית הפלישה שפרסמתי במערכות, 279-280, 281 (1981), והעיר שהסתמכתי על מ' פעיל ועל י' בר. אכן, הפניתי לפרסומיהם, אולם לא בכל גרסתי כמו פעיל, ואת תיאורו של בר הפרכת במאמר אחר, כ'שחזור' של נסיונות הפלישה בדיעבד.⁵ אולי גלבר לא עיין במאמרי זה

2. על הקמת המפקדה ועל התכנית ראה: מאחורי הפרגוד: ועדה פרלמנטרית עיראקית על המלחמה בישראל (תרגם סרן ש' שגב), תל-אביב 1954, עמ' 144-151.
3. לעניין זה ראה מאמרי 'המערכה במבואות ירושלים', מערכות, 243-244 (אפריל-מאי 1975), עמ' 39-41.
4. מחקרים של רס"ן נתן שור ורס"ן קרל קוסמן (קרן), 'הגורם הסורי-לבנוני במלחמת העצמאות', ארכיון צה"ל.
5. ראה מאמרי 'המערכות על הגליל במלחמת העצמאות', אצל: א' שמואלי, א' סופר ונ' קליאוט (עורכים), ארצות הגליל, ב, חיפה 1983, עמ' 829-831.

ובמחקרים שהסתמכתי עליהם. הוא גם לא הזכיר את מחקרו המקיף של אברהם סלע על הפלישה בכלל, ועל הלגיון בפרט.⁶

גם כיום אין התמונה מלאה, וראוי להשלים את המחקר בסוגיות שלא הובהרו, כגון מהלכי 'צבא ההצלה' ומשמעותם להבנת היחסים הבין-ערביים. ולא זו בלבד, אלא יש לחקור גם את העמידה הישראלית: הרי למרות הקשיים והכשלונות של שירות-הידיעות עלה בידי הכוחות הישראליים לעצור את הפולשים, לשבש את מהלכיהם ולעבור למתקפות-נגד עוד לפני ההפוגה הראשונה שנכנסה לתוקף בימים 11-12 ביוני, פחות מחודש ימים לתחילת הפלישה.

אציע אפוא לגלבר לשתף פעולה עם חבריו למחקר בבדיקת ממצאיו ובחקר הפלישה 'משני עברי הגבעה', כדי לעדכן ולהשלים את מסכת הפלישה כראוי לה.

האמת על יחסו של ברנר לדו"ח פועלי-ציון

חיים גולן

למאמרו של פנחס גינוסר 'הריונו, לידתו, חייו ומותו של הירחון האדמה',
בעיונים בתקומת ישראל, 3

קראתי בעניין רב את מחקרך.

בעמוד 260 אתה כותב: 'בחוברת ב פסל ברנר מראש את משלחת פועלי-ציון לארץ-ישראל, משלחת שאחדות-העבודה היתה מעוניינת בה ונטלה בה חלק, אך, כאמור, כעבור חצי שנה הוא הקדיש לדו"ח שלה חוברת שלמה'.

מדוע שינה ברנר את יחסו למשלחת, אם אמנם שינה, לא מוסבר בצירוף של הרישא והסיפא בקביעה פסקנית זו.

משלחת פועלי-ציון היתה משותפת ל'ברית העולמית של פועלי-ציון' ולאחדות-העבודה שהתקבלה לברית זו במועצת שטוקהולם של הברית, באוגוסט-ספטמבר 1919. בדיוני המועצה דנו על התכנית להתיישבות פועלית בארץ-ישראל שהגיש נחמן סירקין בהרצאתו המקיפה. הידיעות על דיוני המועצה ועל הרצאתו של ג' סירקין הגיעו לארץ בדיווחים בקונטרס ומפי החברים הארץ-ישראלים - ברל כצנלסון ודוד בלוך, שהשתתפו במועצה.

את פני המשלחת קיבל ברנר בדברים ב'ציונים': 'ישוב א"י אינו מחכה לתיאוריות.

6. א' סלע, 'שאלת ארץ-ישראל במערכת הבין-ערבית: מהקמת הליגה הערבית עד פלישת צבאות ערב לארץ-ישראל, 1945-1948', עבודה לתואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1986; הנ"ל, 'יחסי המלך עבדאללה וממשלת ישראל במלחמת העצמאות - בחינה מחודשת (חלק א)', קתדרה, 57 (ספטמבר 1990), עמ' 120-162; חלק ב, שם, 58 (דצמבר 1990), עמ' 172-191.

לא! לא מרצים ודיסקוטנטים ולא ליִדְרִים של מפלגות דרושים לנו ברחובות היהודים בכלל, ובארץ ישראל בפרט. מסדרי עבודה דרושים. התם והכא'.¹ ועם בואו של נ' סירקין, בעל התכנית להתיישבות המונית, כתב עליו ברנר ב'ציונים': '[הוא] עומד ... על משמר הציוניות העממית ... לקראת בואו לארץ ישמח לב חברינו כולם'.²

אמנם המשלחת כללה 'מרצים ודיסקוטנטים', אבל עבודתה התרכזה בתכניתו של נ' סירקין שתוקנה והושלמה ב'דיסקוסיות' ומהווה מוקד הדין־וחשבון של המשלחת.³ בניגוד לדבריו, ברנר לא פסל את המשלחת אלא תבע ממנה מה שהיא תבעה מעצמה, על-פי ההוראות שנמסרו לה במועצת שטוקהולם.⁴

המשלחת סיימה את עבודתה במאי 1920. ועדת המערכת בריכוזו של זלמן רובשוב־שור הזדרזה לערוך את הדין־וחשבון בידיש ולהגישו לוועידה העולמית של פועלי־ציון, שנועדה ליולי אותה שנה.

תביעתו של ברנר ערב בואה של המשלחת נוסחה בידיה כתכנית שהפכה לימים לכתב ההתחייבות האידיאולוגית של אחדות־העבודה. ברנר שהעריך את חשיבותה פרסמה כחברת ט' של האדמה, אבל תוך עריכה ובירור הנושאים, ומכאן שמה 'מספר הדין־וחשבון של ועדת פועלי־ציון בא"י'.⁵ הדין־וחשבון המלא פורסם לראשונה בידי המכון לחקר הקיבוץ ותנועת העבודה שביד טבנקין. בעריכת הספר שולב התרגום העברי מהאדמה ט' בקטעים שתורגמו מידיש לעברית והוקפד על ההבחנה ביניהם על-ידי הדפסת כל חלק באות אחרת.

'איני יכול להימנות עם המבליגים'

שמואל דותן

תשובה לביקורתו של בנימין פינקוס על הספר אדומים, בעיונים בתקומת ישראל, 3

ביקורתו של פרופ' פינקוס היא מסוג הדברים המזמינים התעלמות־מתוך־מחאה או תגובה עניינית. לצערי, איני יכול להימנות עם המבליגים. הכותב אינו מבקר 'סתם'. דבריו נתפרסמו באכסניה חשובה, כשנתיים לאחר צאת אדומים. הקורא יניח שלפינקוס ניתנה שהות לשקול את מלותיו ולפיכך ביקורתו עדיפה על תגובותיהם של עשרות שנחפזו להלל.

1. האדמה, א, חוברת ב' (חשוון תר"פ), עמ' 248.
2. האדמה, א, חוברת ג' (כסלו תר"פ), עמ' 365.
3. ח' גולן (עורך), משלחת פועלי ציון בארץ־ישראל 1920, ב, רמת אפעל 1989, עמ' 99-84.
4. ראה שם, א, מבוא, עמ' 12-22.
5. לעיל, הערה 3.

פינקוס מוחה על הפתיחה שלי, כי אדומים מבקש לספר 'לראשונה את הסיפור הכמוס ביותר בתולדות ארץ-ישראל במאה העשרים, ומסתבר גם המדהים ביותר', אך מנסה לקעקע רק את יומרת הראשונות. הכיצד? הוא מזדרז לציין שמם של כמה חיבורים שמועד פרסומם קדם לאדומים. ומה בכך? כיצד זה לא הבחין שמחבריהם מכירים בי כמי שעומד זה כ-25 שנה במרכז מחקר השמאל הרדיקלי בארץ. והרי רבים מהם נעזרו בי.

מדוע לא הקדמתי אותם והסתפקתי במאמרים ובהרצאות? פשוט משום שלא הרשיתי לעצמי לפרסם ספר בטרם השתכנעתי שעלה בידי למצוא את כל המקורות שהיו פזורים בעולם כולו. אלפי התעודות שמצאתי שינו את פני המחקר מן הקצה אל הקצה, והעמידו את כל מה שנכתב עד כה באור עגום. לאמיתו של דבר, לא רק תיאור כולל ראשון ביקשתי להציע לקורא, אלא גם סיכום החותר להיות אחרון. במשך השנים הקמתי ארכיון פרטי, האוצר מקורות יחידאיים רבים. כמו כן תרמתי לא מעט תעודות לארכיונים קיימים. גביתי עדויות מ-170 איש ואשה יהודים וערבים מיריחו ועד מוסקבה, מבית-לחם ועד ברלין. פרופ' פינקוס מזכיר אמנם שהסתמכתי על ארכיון פרטי, אך אינו מציין שמדובר בארכיון פרטי של המחבר. הוא מתעלם גם מארכיון חשוב ביותר שמצאתי בפריס. תחת שיתחה כיצד עלה בידי לאתר את המקורות והעדים – והרי רבים מן העדים היו קשורים במעשים שהשתיקה יפה להם – הוא מכניס את המלה עדויות למרכאות, וכנראה מבקש לעורר את הקורא להעריך שלא אני גביתי את העדויות או שהן אינן קיימות כלל.

מכל השמות שהעלה פינקוס, רק זאב לקוויר הקדימני באמת. אבל אולי אין זה מקרה שלקוויר פרסם את ספרו הראשון, מפ"ס, פק"פ, מק"י, לפני ארבעים שנה, תחת שם מסווה. אין מדובר בספר מחקר אלא בכתב פולמוס שנכתב בטרם נחשפו המקורות הארכיוניים (את מרביתם אני חשפתי, ובהם גם הארכיונים שעמדו לרשות החוקרים שהקדימו אותי, כביכול). אין בו עמוד בלי חמש או עשר שגיאות. ובכל זאת חיבור זה משמש בסיס מידע לכל הבאים אחריו. ראוי לציין שלקוויר, שעשה לו בינתיים שם של חוקר חשוב, אינו נוהג להזכיר ספר זה ברשימות הפרסומים שלו. אשר לחוקרים הערבים שציינתי שאינם יודעים גרמנית, יידיש ואפילו עברית – הערתי זו מרגיזה משום-מה את פינקוס – הם אינם מבינים, למרות שהסברתי להם (כך!), כי המקורות הערביים שבידם זניחים בהשוואה למקורות שאינם מוכרים להם (יתרה מזו, המקורות שמצאו בערבית אינם אלא חלק קטן מן המקורות בערבית שניתן היה למוצאם בעבודת חיפוש קשה). המניע העיקרי לכתיבתם הוא פוליטי, אנטי-ציוני.

פינקוס גורס כי לא ניצלתי את הנתונים הרבים שאספתי על המפלגה והרכבה הלאומי, לרבות על אופן גיוס החברים, לשם הצגת פרופיל חברתי-דמוגרפי ופוליטי-רוחני של חברי המפלגה. מוזר, הפרופיל המבוקש הובא בספר שלוש פעמים: בפתיחה ואחר-כך בפרקים 9 ו-15 שעניינם הרכב, מבנה ואידיאולוגיה. כל מה ש'חסר' לפינקוס מצוי שם – מינם של החברים, מצבם המשפחתי, חלוקה מקצועית, מוצא, ובכלל זה גם הבחנה בין מוסלמים, ארמנים ויוונים אורתודוקסים, וכן ברור חלקם

של בני עדות המזרח ויוצאי 'היישוב הישן'. טענותיו כאילו לא השוויתי די הצורך בין דרכי הפעולה בתוך היישוב ובקרב הערבים, והנחתו כאילו לא ציינתי את האכזבה מן הציונות כגורם בין הגורמים שהניעו צעירים להצטרף אל השמאל הקיצוני, ראויות לתגובה דומה. הוא מתלונן שבמבוא לא דנתי בשורשים האידיאולוגיים של השומר-הצעיר, אבל הלא המבוא דן בהתפתחויות עד 1919, והיה ראוי לו להזכיר כי בשומר-הצעיר דנתי בהרחבה בפרק 'הרכב, מבנה ואידיאולוגיה'.

איני יכול להבין כיצד זה טוען פינקוס שלא התייחסתי די אל המתרחש באותן שנים ברוסיה ובמקומות אחרים. עובדה היא שספרי, שעיקר עניינו ממוקד בארץ-ישראל, מגלה דברים חשובים ביותר על ברית-המועצות ועל מפלגות קומוניסטיות רבות, לרבות שיתוף-פעולה שלהן עם הנאצים, והתמורות בעמדתן כלפי היישוב בשנות הארבעים. פינקוס אינו מזכיר שהבאתי תיאורים חדשים לגמרי על גורלם המר של היורדים והמגורשים מן הארץ, אבל גם על מלחמתם האכזרית בציונות. הוא מתלונן שנושא המימון לא זכה למיצוי, בעיקר השאלה אם וכיצד הגיע מימון מהקומאינטרן ומברית-המועצות. אך עניין זה היה מן החשאיים ביותר. אפשר שפתיחת תיקים מארכיונים סובייטיים תעניק לנו מידע נוסף, אבל בינתיים הלא גיליתי הרבה על המקורות הכספיים, וביניהם על מעשי שוד, וכן הזכרתי מקרים של העברות כספים שנתגלו על-ידי המשטרה הבריטית. ההערכה שלו שעשיתי 'שימוש נאות' בבטאון היבסקציה דער עמעס נפגמת מההערה ששימוש זה לא היה שיטתי. כלום לא ראוי היה שציין דוגמה אחת? חוששני שלא ימצא. הוא הדין ביחס לטענתו שלא השתמשתי די הצורך בארכיון הבולשת הבריטית.

אכן נכון שלא התייחסתי לוועידת עמי המזרח בבאקו ב-1920. מדוע? פשוט משום שלא היה לה שום קשר לארץ-ישראל. ועידה זו נזכרת אמנם הרבה בספרות וממילא גם אצל החוקרים המקובלים על פינקוס. אין זה מפליא. הסובייטים עצמם פרסמו חומר רב אודותיה, כולל תמונות. העובדה שלא הזכרתייה היתה צריכה לעורר את המבקר למחשבה. היסטוריון צריך לדעת שאפשר ללמוד גם ממה שאין.

איני מבין מדוע סבור פינקוס שטעיתי במה שכתבתי אודות המשורר הרוסי אלכסנדר בלוק, שהזכרתיו כמי שנמנה עם המתאכזבים הראשונים מן המשטר הסובייטי. פינקוס מלגלג על הערתי שהמשורר נטה באותו הזמן אל השמאל הרדיקלי. אני מפנה אותו אל הערך המתאים באנציקלופדיה העברית. בלוק של 1917-1918 היה שמאלי בהחלט. ומדוע סבור פינקוס שטעיתי באומרי שחלוץ המרקסיזם ברוסיה, ניקולאי אוטין, נטה בצעירותו לאנרכיזם? לאמיתו של דבר היה יד ימינו של בקונין ועורך עיתון התנועה האנרכיסטית. אחר-כך העמיד עצמו לרשת מרקס, בדיוק כפי שכתבתי. איני מבין את הערת המחאה שלו כנגדי על שום שצינתי את אלכסנדרה קולונטיי בתואר סופרת - התכוונתי שהיתה מחברת של ספרי עיון חשובים, ולא כותבת רומנים (פינקוס מלגלג שהערכתיה כקיצונית - האם מי שמבקשת לבטל את מוסד הנישואין אינה ראויה להערכה מעין זו? אפילו לנין חשב כך).

על טענתו שלא הצלחתי לתאר בדיוק ובשלמות את דרך הפעלת הסוכנים הסובייטיים, אני משיב שאיני מתיימר לדעת הכל. עם זאת הצלחתי לחשוף את

הסוכנים ששלח לארץ הקומאינטרן ובהם השלושה שהנהיגו את המחתרת הקומוניסטית בתחילת שנות השלושים. זהו באמת אחד מגילוייו הגדולים של הספר (אפילו חברי המפלגה לא ידעו שהמחתרת מונהגת על ידי שליחים סובייטים, ארץ-ישראלים לשעבר). והרי אחד מהם, אביגדור, היה בעל חשיבות מיוחדת בתולדות הארץ: הוא היה מארגן הפעולות הטרוריסטיות, שכללו מעשי שוד מזוין, אספקת נשק לערבים ונסיונות לעוררם לתקוף יישובים; הוא האיש שהורה לרצוח את ד"ר ארלוזורוב - גילוי שעורר סערה ונשמט משום מה מעיניו של המבקר; הוא האחראי לניסיון להוליך את היישוב לבירוֹבִידוֹאן - עניין שפינקוס פוטרו באמירה כללית שפעילות למען הגירה אליה נעשתה במקומות שונים בעולם. אבל בארץ הרי היתה פעולה זו חלק ממזימה להביא להחרבת היישוב. פעילות זו גם עוררה ויכוח פנימי.

פינקוס משבח אותי שמצאתי איש מרכזי אחד, אריה לב, שהתעמת עם הנהגת המפלגה, אבל הוא אינו מדייק כשהוא קושר את שמו לאלה שהתנגדו לקו הערביזציה. ההפך מזה כתבתי. אילו התנגד לב לערביזציה, היה מוצא עצמו מחוץ למפלגה. העימות נגע במדיניות קונקרטיה: השתתפות בפעילות ערבית לאומנית. בעניין השתתפותם של ארץ-ישראלים במלחמת האזרחים בספרד, פינקוס השתכנע כנראה ממה שכתבתי כי אין שחר לטענה שמספר הארץ-ישראלים שלחמו בספרד הגיע ל-400 - יש שטענו 500. הוא גם למד ממני שרבים מן הלוחמים לא היו מתנדבים אלא מגורשים, ומכאן אחד ההסברים מדוע רובם ככולם היו יהודים. הערבים, כילידי הארץ, לא גורשו. ובכל זאת אין פינקוס מוכן לקבל את גרסתי שמספרם לא עלה על 160, אף על פי שציינתי כי שחזרתי שמותיהם וכי סייעתי לארגון לוחמי ספרד לעדכן את הרשימה שבידם (היא מנתה 117 בלבד). הוא טוען שיש גם נתון אחר גבוה יותר, בלא לומר היכן הוא מצוי. הסברתי בספר שהנתון המוטע כלפי מעלה בא לעולם בעקבות מעשה שלא ייעשה - ההחלטה לצרף לרשימה של לוחמי ספרד גם את מי שעלו לארץ לאחר 1945, וממילא לא באו לספרד מארץ-ישראל. פינקוס מנפנף לעברי בספרה של מחברת קומוניסטית - היא פרשה בינתיים משורותיהם - שחזרה על כל הטעויות שתיקנתי. והרי ראייתי את המחברת וספרה נזכר אצלי. פינקוס גם מפנה אותי אל עבודת מ"א מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב החוזרת על הנתונים השגויים אך ורק משום שהכותבת, שנעזרה בי לא-מעט, סירבה להטות לי אוזן בעניין זה.

כך גם בפרשה שנודעה לפינקוס בעקבות הפולמוס בפובליציסטיקה האמריקנית בעניינו של רב-מרצחים סובייטי, היהודי ליאוניד אייטינגון (פינקוס מלמדני ששמו מלידה היה נחום - עובדה שנזכרה אצלי). הוא כותב עמוד שלם על הקצין הסובייטי הזה, שזכה אצלי לאזכור קצר, ולא בכדי - אין הוא נושא ספרי. אבל כדי להמעט מערך ספרי הוא מוצא שגיאה כביכול. מצד אחד, ציינתי שאייטינגון היה אחראי לרצח יהודים רבים. מצד אחר, כתבתי כי חבורת הרוצחים שהפעיל לא הרבתה לרצוח יהודים, להוציא את טרוצקי ובנו. היכן כאן הסתירה? העניין הראשון נוגע לרוסיה של מלחמת האזרחים ב-1919. העניין האחר נוגע להפעלת רשת רוצחים במערב כמעט עשרים שנה לאחר מכן. אין ויכוח על חלקו של ליאוניד בהפעלת הרוצחים במערב,

וכן על אחריותו לרצח טרוצקיסטים ואחרים בספרד. הוויכוח שהתעורר בעקבות מידע שזרם מברית המועצות לפני עשר שנים נסב סביב השאלה מה היה חלקו, אם בכלל, של הפסיכיאטר ירושלמי חשוב, ד"ר מקס אייטינגון, במעשי הרצח במערב, וכן לגבי מידת קרבת המשפחה בין השניים. כמה חוקרים אמריקנים, שהשתכנעו כי הרופא הירושלמי היה שותף לפשעים נוראים, נתפזזו לטעון כי השניים היו אחים, וכך שיחקו לידיהם של חוקרים אחרים ובהם קומוניסטים לשעבר שיצאו לטהר את שמו של הפסיכיאטר, לאחר שמצאו כי אחיו היחיד של הרופא נפטר בצעירותו ושמו לא היה ליאוניד. פינקוס, שקרא אצלי כי השניים היו קרובים מדרגה שנייה, אינו חוזר על דברי ההבל שהושמעו בארצות הברית כאילו לא היה שום קשר משפחתי בין השניים, אבל הוא מתעלם מן העובדה שחשפתי את הפסיכיאטר המצטיין כאחד מגדולי התורמים למחתרת הקומוניסטית וכמי שהעניק טיפול רפואי חינם לחבריה. יתרה מזו, בדברי על הפסיכיאטר הירושלמי שאלתי: 'האם אפשר שלא היה רוצח מן השורה אלא מתכנן?'. פינקוס מביא את הדברים כאילו כתבתם ביחס לקצין הסובייטי. כך גם קורא פינקוס את התיאור שכתבתי על גילויים אנטישמיים כמעט נאציים בברית המועצות של סוף שנות הארבעים. כתבתי שם 'בכלל תהליכי הגרמניזציה' שעברו על ברית המועצות. פינקוס מציע 'סובייטיזציה' במקום 'גרמניזציה', כאילו יש משמעות למלה זו בטקסט שלי וכן בהקשר הכללי שלושים שנה לאחר המהפכה.

פינקוס מלין על שציינתי את שמואל אטינגר כאמיץ, אף על פי שאני מביא הוכחות לכך ומשווה בין אטינגר לבין חבריו. יחד עם זאת, הוא מתלונן שאני מזכיר את אטינגר יותר מאשר את מיקונים או את וילנר, אבל מה לעשות שאטינגר הצטרף למפלגה שלוש שנים לפני שהם ושימש בהזדמנויות שונות מוקד נרגנות ורוח חיה ברגעי משבר שונים. כמו כן היה מחבר של חוברות ומאמרים לרוב.

בכל הביקורת הארוכה מצאתי הערה אחת שאני יכול לקבלה. וגם היא בחזקת פרט המעיד על הכלל. כתבתי שפנחס חפץ, בן היישוב הישן, שהתעורר בספרד ופונה לרוסיה, הגיש בקשת יציאה לישראל ב-1948. משנדחה – שלח יד בנפשו. פינקוס מצא שחפץ פנה לשגרירות ישראל בתחילת 1949. הקורא מתבקש כנראה להבין שהסיפור כולו חסר שחר. כלום לא פשוט יותר לציין שנפלה טעות דפוס והמעשה אכן אירע ב-1949, משמע כמה שבועות לאחר המועד שציינתי? וכן, כמעט שכחתי, הוא מצא שאשה אחת נקראה סופיה ולא סוניה, בלא ששאל את עצמו אם השם שנדמה לו שגוי לא היה במקרה שמה המפלגתי. הוא הדין במזרחן הסובייטי האנטי-קיצוני לוצקי, שאני חשפתי את רקעו הארץ-ישראלי, פינקוס מלמד ששמו הפרטי היה ולדימיר ולא בוריס שהוא שם אביו. כיצד זה לא שאל את עצמו מניין לי השם בוריס? האם אי-אפשר שזה היה השם של לוצקי נזקק לו בשהותו בארץ בשנות העשרים? אין יסוד להערכתו של פינקוס שהלה היה סוכן סובייטי מלכתחילה ושגירושו מרוסיה כציוני לפני שבעים שנה היה מעשה הטעיה. לו קרא בספרי ביתר עיון היה מוצא רבים כלוצקי, שעלו לאחר שגורשו מרוסיה בעוון ציונות וחדלו להיות ציונים בארץ.

פינקוס טוען שכתבתי כי בן-גוריון ההולם בקומוניסטים היה סוכן הבריטים –

בשעה שציינתי את ההפך, שהנהגת היישוב ניצלה את הבריטים כדי להיפרע מאויביה; הוא מציין שטוב עשיתי שקראתי את ברגר-ברזלי אבל היה עלי להישמר מזכרונותיו הסלקטיביים, כאילו לא נשמרתי ולא חשפתי את כזביו הרבים.

פינקוס אמנם מודה בסוף מאמר הביקורת שלו שספרי חשוב, מבוסס על חומר עשיר ורב-גוני ומהווה צעד גדול קדימה בהשוואה למחקרים אחרים על תולדות המפלגה הקומוניסטית בארץ-ישראל; במקום לפרט את מעלותיו של הספר, ובכלל זה הצלחתי לחשוף דבר קיומה של פריפריה מגוננת ואפילו מסייעת שכללה מלומדים וגם חשיפת עשרה חברי מפלגה שמאוחר יותר נעשו להיסטוריונים, ובמקום לציין שספרי מוסיף ממד לעניינים רבים שכבר נחקרו, כגון עבודה-עברית, מפא"י, השומר-הצעיר, 'ההגנה' והשיתוף עם הבריטים, הוא השקיע מאמץ מיותר בחיפוש ליקויים, שדומה כי הצלחתי להוכיח שהם מדומים.

תמיהות על עורך

שבתי טבת

לסקירתה של אייל כפכפי על הספר עונת הגז: כיתת יורים בבית ג'יז/קלבן,
בעיונים בתקומת ישראל, 3

אין זה נהוג להתווכח עם הביקורת וגם אני שותף לדעה שיש להשאירה לשיפוט הקורא. לפיכך לא אגיב על מאמרה של אייל כפכפי¹ על ספרי עונת הגז.² תמיהותי מופנות כולן לעורך עיונים בתקומת ישראל. שכן הוא לא נתן את דעתו לכך שהמאמר אינו דן בסוגיות העיקריות של ספרי: לא בפרשת משפט טוביאנסקי, לא בפעולת הנפל של יחידה 131 במצרים ביולי 1954 ('עסק הביש'), לא ב'פרשת לבון' ולא בהשלכותיה ובהתפתחויותיה בשנים שלאחריה, שהביאו להתפטרויותיו של בן-גוריון ב-1961 וב-1963, להתפוררות מפא"י ולשינוי המשטר בישראל. מאמרה של כפכפי מצטמצם בעיקרו ביחסי גבלי-לבון-דיין-פרס בשנת 1954, וסיכומו מוקדש כולו לאחת מהשלכותיה של פעולת קיביה באוקטובר 1953. וכאן יש לתמוה על העורך: לוא עיין במפתח השמות והעניינים שבסוף הספר היה נוכח מיד - קיביה נזכרת בעונת הגז פעם אחת ויחידה, בעמ' 39, שעוד נשוב אליו. וכך, מאמר האמור לדון בספר חדש עוסק בחלק חשוב שלו בספר ישן ובפרשה משנית - העתק פקודת קיביה - שאינה נזכרת בו כלל.

1. עיונים בתקומת ישראל, 3 (1993), עמ' 524-534.

2. ש' טבת, עונת הגז, תל-אביב 1992, מחזיק בכריכה אחת את כיתת יורים בבית ג'יז ואת קלבן. מספרי העמודים כאן מתייחסים לחלקו השני של הכרך, לקלבן.

יתר על כן, מן הראוי היה לציין שהמבקרת עצמה טורחת בכתיבת ספר על חיי לבון, וככזאת הריהי 'בעלת-עניין' בכל דיון שלבון עומד במרכזו. היה זה נאה אילו לפחות ציינה היא עובדה זו, ולוא רק כדי להסיר מכשול מדרכו של קורא. אייחד אפוא את שורותי אלה להבהרת כמה תמיהות המתעוררות למקרא החלק ה'קביאי' במאמרה של כפכפי, שהיו צריכות להנחות את העורך שעה שזה הונח על שולחנו.

כפכפי קובעת ש'טבת אינו מוסר את הדברים לדיוקם', ובנסיונה להוכיח זאת היא מתייחסת³ לקטע בעונת הגז,⁴ שבו הבאתי דברים שמשה שרת רשם ב־1954 ביומנו ושהתפרסמו ביומן אישי⁵ שלו; דברים ששמע מפי גולדה מאיר, ששמעה מפי שמעון פרס.

היא מחשידה אותי בעיוות האמת כיוון שלא ציטטתי אותו קטע-יומן במלואו, דהיינו, שגולדה גם סיפרה לשרת כי פרס אמר לבן-גוריון ש'לבון זייף את פקודת קיביה: להרוג ולהשמיד'.⁶

דומה שכפכפי נדרשה כל-כך לעניין קיביה, עקב עיסוקה היא בפרשה זו, שכן ב־31 בינואר 1992 – שבעה חודשים לפני שהמהדורה הראשונה של עונת הגז ראתה אור – היא כתבה לי את השורות הבאות:

במסגרת כתיבת הביוגרפיה של לבון נתקלתי בכתוב בספרך משה דיין⁷ עמ' 393 שלבון זייף את פקודת קיביה והגיש אותה לשרת, או אמר למישהו לעשות זאת. מהיכן ידיעה זו?

בתחילת פברואר היא חזרה על בקשתה זו. השבתי לה פעמיים – בטלפון ובמכתב – שעלי לחפש בניירות מלפני 21 שנה, ואעשה זאת כשימצא לי זמן. אך כשפתחתי את עמ' 393 מצאתי שלא כתוב בו כלל שלבון זייף פקודה. כתוב בו:

לאחר הפעולה בקיביה, שהרעישה את דעת הציבור, בישראל ובעולם, ביקש שרת דין-וחשבון מלבון, וכיון שלא סמך לחלוטין על יושרו, אף תבע ממנו שיעביר אליו את הנוסח הכתוב של הפקודה. מנוסח זה הורה לבון למחוק שורה בהעתק שהוגש לשרת.

ובכן, מדובר במחיקה מהעתק [כל ההדגשים כאן ולהלן שלי – ש"ט] ולא בזיוף של פקודת קיביה. טלפנתי לכפכפי ואמרתי לה שהסימוכין שלי למחיקה הם דברים מפי משה דיין, שר החקלאות, שבן-גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון, רשם ביומנו ב־1960. בזמן פעולת קיביה היה בן-גוריון בחופשה, שרת שימש ראש ממשלה בפועל, לבון שימש שר ביטחון בפועל ודיין היה ראש אג"ם. ביומן בן-גוריון נכתב:

3. עיונים בתקומת ישראל, 3, עמ' 530.
4. עונת הגז, עמ' 60.
5. מ' שרת, יומן אישי, א-ח, תל-אביב 1978.
6. יומן אישי, ב, עמ' 562.
7. ש' טבת, משה דיין, ירושלים-תל-אביב 1971.

'כשנשאלו שאלות בממשלה [על פעולת קיביה] הוא [דיין] זוכר כי לבון מחק פסוק אחד מהפקודה'.

אבל תשובתי זו לא מנעה מכפכפי לעוות את הכתוב במשה דיין ולכתוב במאמרה כי בעמ' 416 שם 'מצוטטים דברים שאמר דיין לבן-גוריון ב-1960 ונרשמו ביומנו של האחרון, כאילו לבון מחק שורה מפקודת קיביה כשהוגשה לממשלה'.⁸ אך המעיין בעמ' 416 יתאכזב כשלא ימצאם שם ויהיה עליו להטריח את עצמו לעמ' 393. אך גם בעמוד זה - ובשום עמוד אחר באותו ספר - לא כתוב ש'כאילו לבון מחק שורה מפקודת קיביה כשהוגשה לממשלה'.

היא מנסה אפוא ליצור רושם שדיין מאשים את לבון במחיקת שורה מפקודה שהוגשה לממשלה לפני הפעולה, לשם אישורה, בעוד שהספר מדבר בפירוש על מחיקה בהעתק הפקודה שלבון הגיש לשרת, ראש הממשלה בפועל, אחרי הפעולה.

מדוע לא אזכרתי בעונת הגז את דברי פרס בעניין זה, כפי שנדפסו ביומן האישי של שרת?

ראשית, הספר הזה אינו עוסק, כאמור, בפעולת קיביה. שנית, יומן בן-גוריון קובע שדיין, ולא פרס - כדברי גולדה לשרת - היה מקור הגרסה שלבון מחק פסוק מהעתק פקודת קיביה. שלישית, בינתיים מצאתי ביומן בן-גוריון רישום נוסף באותו עניין. ב-1965, בשיחה בין חבר הכנסת דיין וחבר הכנסת בן-גוריון, השיב הראשון לשאלת השני: 'כשמששה שרת ביקש [ב-1953 את] הפקודה [לפעולת קיביה] קרא אותה לבון וציווה למחוק פסוק מהפקודה'.

ורביעית, פרס עצמו אמר לי ש'על המחיקה' שמע ב-1954 מדיין. בניגוד לגרסת כפכפי על 'כללים ראשונים בכתיבת היסטוריה', אין צורך להזכיר מקור משני כשיש מקור ראשוני, ואין רגליים לטענתה שהשמטת הגרסה הזאת מהציטוט מיומן שרת היא עיוות, או ניסיון להסתיר, כלשונה, את 'חתירת' מנכ"ל משרד הביטחון פרס תחת שר הביטחון לבון. התנהגותו זו מתוארת בעונת הגז בצבעים חיים בעמודים אחרים.⁹ ולבסוף מגישה כפכפי בעניין הזיוף' כעין פרפרת. היא מפריכה את ההאשמה הזאת, שלא הועלתה בספרי, בסיוע בר-סמכא חשוב ושואלת:

למי יכול היה לבון להגיש את המסמך המזויף, כשבן-גוריון נמצא בשטח ומנהל בפועל את ישיבת הממשלה הראשונה לאחר קיביה? אפשר לסמוך על חיים ישראלי שסיפור הזיוף לא היה ולא נברא.¹⁰

ישראלי, מזכירם ואיש-אמונם של בן-גוריון ושל דיין, הוא בקיא גדול בהיבט

8. עיונים בתקומת ישראל, 3, עמ' 533.

9. עונת הגז, עמ' 185, לעמודים אחרים ראה נא את מפתח השמות והעניינים.

10. עיונים בתקומת ישראל, 3, עמ' 534.

המיניסטר־אלי של מערכותיה הצבאיות של ישראל. אולם תשובתו לכפכפי היתה מותנית בניסוח שהציגה בפניו: הוא ענה בשלילה לשאלתה אם לבון זייף את פקודת קיביה כשהגיש אותה לממשלה. לוא שאלה אותו אם דיין האשים את לבון במחיקת פסוק מהעתק הפקודה שהגיש לשרת אחרי הפעולה – כפי שנכתב בעמ' 393 בספר משה דיין – היה ישראלי משיב לה, כדבריו, בחיוב. ישראלי חי עמנו וכל המתעניין יכול לשאול לדעתו.¹¹

* * *

המבקרת, הנאמנה ל'כללים ראשונים בכתיבת היסטוריה', מתעלה על עצמה בסיפא של מאמרה. שם היא מחמיאה לטבת, מחבר משה דיין, רק כדי לבייש את טבת, מחבר עונת הגז, בהערה ש'נימה זו של מאמץ להיות אובייקטיבי כלפי לבון [במשה דיין] נעלמה מקלב"ן. בספר השני, היא כותבת,

טוען טבת שקיביה באה לדיין ולשרון ב'השראת לבון'. ואם כבר בקיביה עוסקים אנו, השוואה בין טבת בספרו משה דיין לבין טבת של קלב"ן מבהירה את הגישה שאימץ לעצמו עכשיו, כשדיין [שאינו בחיים – ש"ט] לא יוכל עוד להסתייג מהאשמת לבון בטבח קיביה.¹²

לשון אחר, טבת, לדבריה, מפיק תועלת ממותו של דיין. עתה, כשאינו יכול להשמיע את קולו, יכול טבת לטעון, בספרו החדש, שההשראה לפעולת קיביה 'באה לדיין ולשרון' מלבון. אבל מניין לו לטבת הביטחון – צריך היה העורך לשאול את כפכפי – ששרון לא יקום וישלול קביעה זו? וכמו לא די בכך, היא ממשיכה וטוענת, טבת מוסיף פשע על פשע ומאשים את לבון שהוא אף יום את 'טבח קיביה'. כאן כבר קשה להבין את שוויון-נפשו של העורך. כלום אין חדשה זו בספרו של טבת בגדר שערורייה? הכיצד לא נרעש העורך ומדוע לא תמה על אמצעי התקשורת – שעסקו הרבה בעונת הגז – מדוע הם פסחו דווקא עליה? ועל סמך מה מוכיחה כפכפי את הפלא הזה? היא מפנה את הקורא¹³ לעמ' 29 של קלב"ן 'ועוד יותר מכך לעמ' 39, שם מייחס טבת את טבח קיביה ל"יוזמתו והשראתו" של לבון. על העורך היה לבדוק סימוכין אלה. מאחר שלא עשה כן, אעשה זאת במקומו.

קריאת שני העמודים האלה מעוררת ספקות כבדים כלפי כפכפי כקוראת. שכן, בעמ' 29 לא נזכרים לא קיביה ולא שרון, ואילו עמ' 39 – שגם בו אין זכר לשרון – דן בלהיטותו של לבון להפעיל את יחידה 131 במצרים; להיטות ש'עלתה בקנה אחד עם הקו האקטיביסטי הקיצוני – "נצ"י" בלשון ימינו – שלו'. ועוד נכתב שם באותו עניין:

11. חיים ישראלי אישר דברים אלה (28.3.1994).

12. עיונים בתקומת ישראל, 3, עמ' 533.

13. שם, הערה 27.

קו זה היה ידוע לכול מנאומיו, אבל יותר מכול תעיד עליו שרשרת פעולות-
הגמול שנגקטו ביוזמתו ובהשראתו, ששפלן הפעולה בקיביה ... שלבון יזם או
אישר. את חלקן ביטל דיין, ורובן חסוי עד היום.¹⁴

מדובר אפוא ב'קו' של לבון, שהתמצה בפעולת הנפל במצרים ביולי 1954 ('עסק
הבישי'). קו זה מצא את ביטויו גם ב'תגובות מפליגות גם על תקריות גבול מזעריות',
כדברי מקלף, שגם טען כי לבון אמר לו 'שצריך לסכסך בין האמריקנים לבין
הירדנים ברבת-עמון על-ידי חבלות'. כמו כן נתן לבון הוראות - שהרמטכ"ל ביטל
אותן - 'להפציץ בעוד בירות במזה"ת',¹⁵ והיה בכוונתו 'להרעיל [מעבר לגבול]
בארות בחיידקים'.¹⁶ לאלה התכוון בן-גוריון כשדיבר במרכז מפא"י על 'הוראות
בטחוניות "הרפתקניות" [של לבון] שביצוען נמנע' על-ידי הרמטכ"לים מקלף -
שבגלל 'הקו' הזה, בין השאר, סירב לשרת תחת לבון - ודיין. לעומת השיאים
'ביוזמתו והשראתו' של לבון, שתוו את הקו ה'נצי' שלו, רואה עונת הגז בפעולת
קיביה את שפל הקו הזה, ואין הספר מייחד אותה ל'יוזמתו והשראתו' של לבון אלא
מונה אותה בין הפעולות 'שלבון יזם או אישר'. לבון עצמו לא טען מעולם שהוא לא
אישר פעולת תגמול בקיביה.

תמוה שכפכפי, המגדירה כעיוות אי-יציטוט מלא מיומן שרת, אינה נדרשת
בעצמה, אפילו ברמו, ליומן שרת מ-25 בינואר 1955, המלין לא רק על פשעים
אישיים שלבון פשע כלפיו, אלא גם על:

פשעים ומומים הרבה יותר חמורים ... מבחינה ממלכתית ... הוא זמם מעשי
זוועה שנמנעו הודות להתקוממותם של רמטכ"לים - עם כל נכונותם של
אלה לכל מעשה הרפתקני. דיין היה מוכן לשוד מטוסים וחטיפת קצינים
מרכבות. אך הוא הזדעזע מההצעה [של לבון] לגבי רצועת עזה [הרעלת
הבארות - ש"ט]. מקלף תבע יד חופשית לרצוח את שישקלי, אך הוא
התחלחל כשנתן לו לבון פקודה מטורפת לגבי אזור הספר של 'המפורז'
הסורי. לבון אחראי לזוועה של קהיר גם אם גירסתו העובדתית נכונה ב-100
אחוז.¹⁷

דומה אפוא כי יומן שרת כשר בעיניה רק כשהוא מהווה אסמכתא להשקפותיה,
אבל כשהוא נוגד אותן ומציג את לבון באור שלילי - היומן יוק;
כפכפי לא הצליחה עדיין להפריך את הרישומים ביומן אישי של שרת על הצעותיו
החריגות של לבון ובייחוד על כוונתו 'להרעיל [מעבר לגבול] בארות בחיידקים';¹⁸

14. עונת הגז, עמ' 39.

15. עונת הגז, עמ' 29; מ' שרת, יומן אישי, ב, עמ' 562.

16. יעקב שרת, 'רק הודות ליומן', דבר, 24.9.1992.

17. מ' שרת, יומן אישי, ג, עמ' 682.

18. שם, עמ' 639, 641, 682. כפכפי מפקפקת גם בכך ש'לבון נתן הוראות להפציץ בבגדאד
ובאנקרה' - דברים שגולדה סיפרה לשרת מפי פרס. עיין בעניין זה יעקב שרת (לעיל),

כוונה שאילו היתה יוצאת אל הפועל היו מוצאים את מותם לא עשרות, כמו בקיביה, אלא אלפים אם לא רבבות. על העורך היה לשאול אותה מדוע היא מתעלמת מן הרישום הזה בדונה 'ביוזמתו והשראתו' של לבון.

בעמוד האחרון של מאמרה היא מביאה שני נוסחים של פקודת קיביה: 'האחד [מדבר על] "פגיעה מכסימלית בנפש" [לכך, כנראה, התכוון שרת ביומנו במלים "להרוג ולהשמיד" – ש"ט] והאחר [על] סתם פגיעה בתושבים'. מכאן, שגם לגבי דידה יש מקום לטענה שפסוק מסוים נחקק בהעתק של אחד מהם, כטענת דיין זה מכבר.

אבל כפכפי, כדי להחמיר את טענתה נגדי על שהאשמתי כביכול בספרי את לבון ב'טבח קיביה', מוסיפה נופך וכותבת:

גירסה אחרת של הויוף רומזת שלבון לא מחק שורה אלא להפך, הוסיף הוראה על השמדת הכפר. אם כך, הרעיון שקיביה באה לדיין ולשרון 'בהשראת לבון' הוא לפחות דמיוני.¹⁹

לטענתה זו, האשמה מחרידה כשלעצמה, אין היא מביאה שום אסמכתא. ואפילו עורך שלא שאל מה עניינה של 'גירסה אחרת' זו לביקורת על הספר עונת הגז, שאינו דן בקיביה, חייב היה לברר במה דברים אמורים. שכן משוכנעני שאין לו – כשם שאין לי – מושג על מה היא מדברת ולמה היא מתכוונת בסיכומה: 'אם כך, הרעיון שקיביה באה לדיין ולשרון "בהשראת לבון" הוא לפחות דמיוני'. האם היא מתכוונת לדמיונה שלה?

* * *

ולבסוף, אולי אין זה מקובל לדרוש מעורך לדקדק בכל כתב-יד שמוגש לו גם בסתירות היגיון פשוטות, אולם דומה שזו חובתו כשהן עולות מידע אישי, כביכול, או מפראפסיכולוגיה. כך, למשל, מציינת כפכפי שטבת הסתמך על 'הגירסה הסודית של חגי אשד', שהגישה אליה נמנעה ממנה. אם כך, מאין היא יודעת שאותה גרסה מלווה 'בכמה וכמה מסמכים' וגם על אילו מהם²⁰ מסתמך טבת?

על טענתה שאני מאשים את לבון בטבח קיביה משום שדיין אינו בחיים ולא יוכל עוד להסתייג מהאשמת לבון בטבח קיביה, חייב היה העורך לשאול: על מה היא סומכת את דבריה אלה? על דברים שטבת כתב (איפה? עונת הגז אינו דן בקיביה), על היכרות קרובה מאוד (הכיצד? אנתנו בקושי מכירים), או על חכמת הנסתר? עורך משכיל גם יכול היה להרגיעה: תנוח דעתה, בכל הנוגע ללבון ולפעולת קיביה קולו

הערה 16). יעקב שרת, שערך את יומן אישי, מודה במאמר זה שהוא צנור מדברי אביו את הפרט הזה ואת כוונת לבון 'להרעיל [מעבר לגבול] בארות בחיידקים'.

19. עיונים בתקומת ישראל, 3, עמ' 534.

20. שם; אייל כפכפי, דבר, 4.9.1992; ראיון עם כפכפי, כל העיר, 25.9.1992 (היא אמרה לכל העיר: 'לי ולאחרים לא נותנים אותם, את החומר של אשד ומסמכיו החסויים והסודיים ביותר').

החי של דיין נשמע גם מתוך קברו. את אי-הסתייגותו מאותה פעולה – הוא הגן עליה בעצרת הכללית של האו"ם – הוא הנציח בספרו האוטוביוגרפי, בכותבו שתוצאותיה הטראגיות היו 'שלא באשמת איש'.²¹

אולם גם מעבר לכך העורך היה צריך אולי להעיר לכפכפי שמות דיין אינו בהכרח סיבה יחידה לשינוי גישה אצל טבת, אפילו היה שינוי כזה. במשך עשרים שנות מחקר עשוי כל חוקר להגיע למסקנות חדשות, ובמקום להאשים את טבת מן הראוי שהיא תעריך אותו על שהוא מודה בשגיאות העבר ולא מכסה עליהן. אך בעובדה לא העמיד העורך בפניה כל סימן שאלה ופרסם הכפשה חסרת-שחר.

טעמיו של העורך לבחירתו – להפקיד את הביקורת על עונת הגז דווקא בידי מי שספרה על לבון טרם ראה אור וטרם עמד במבחן הקריאה והביקורת – שמורים עמו. אולם לוא קרא את מאמרה ביתר עיון ושאל את השאלות המתבקשות מאליהן, ספק אם היה משתכנע שיש לה כל הכישרים הדרושים לשפוט ולבקר אחרים.

21. מ' דיין, אבני דרך, תל-אביב 1976, עמ' 115.